

УДК: 338.439.01:351.778.2

DOI: 10.31359/2312-3427-2021-2-3-99

А. З. Куласць, магістр

e-mail: Andrewkulayets@gmail.com

orcid.org/ 0000-0001-7864-1658

НУБіП України

ТЕОРЕТИКО-МЕТОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ, ДО ВИЗНАЧЕННЯ СУТНОСТІ «ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА»

За результатами дослідження виділено чотири наукові підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека» як стану системи, рівня доступу, механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії. Доведено необхідність поділу продовольчої безпеки за рівнями, як важливої складової її забезпечення, що дозволило сформуванню теоретичну сутність продовольчої безпеки різних ієрархічних рівнів та визначити відповідні їм інструменти та механізми досягнення бажаного стану.

Ключові слова: продовольча безпека, система, регіон, економіка, ієрархія.

Постановка проблеми. Продовольча безпека посідає важливе місце в дослідженнях соціально-економічного, політичного, екологічного, демографічного, управлінського, біологічного, інформаційного, інституціонального характеру та в інших наукових напрямках. Це означає, що проблема продовольчої безпеки є не лише актуальною, але й ще багатогранною та багаторівневою. Саме тому складно сформуванню і запропонувати єдине визначення наукової категорії «продовольча безпека».

Проблема забезпечення продовольством країн, домогосподарств та індивідуумів постала перед людством з давніх часів, а досягнення певного рівня продовольчої безпеки було завжди основним завданням як суспільства, так і конкретної особистості. В основу продовольчої безпеки покладено інстинкт самозбереження, на якому базується вся людська діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічні аспекти забезпечення продовольчої безпеки розглядаються в публікаціях таких науковців, як О. Білорус, І. Бінько, Ю. Валєтова, В. Геєць, К. Голівкова, Л.

Дейнеко, В. Єрмоленко, С. Кваша, В. Ковальов, М. Кулаєць, С. Лушпаєв, Л. Міляр, Я. Пушак, С. Судомир, Р. Трінько, Л. Шинкарук, В. Шлемко та інші. В їхніх дослідженнях сформований понятійно-категоріальний апарат та обґрунтовано важливість наукового пошуку шляхів вирішення найбільш важливих проблем у сфері продовольчої безпеки не лише загалом, але і з конкретизацією на взаємопов'язаних рівнях: глобальному, національному, регіональному, домогосподарств та індивідуума, однак і досі дискусійними залишаються концептуальні підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека».

Формулювання цілей статті є узагальнення наукових підходів та визначення теоретичних засад, необхідних для розкриття суті категорії «продовольча безпека».

Виклад основного матеріалу. Аналіз наукових праць, що відображають зміст досліджуваної категорії, дозволяє зробити висновок про існування чотирьох концептуальних підходів до визначення сутності поняття «продовольча безпека».

До основних підходів відображення змісту продовольчої безпеки ми відносимо наступні:

- стан системи, визначальними ознаками поняття, якого є стан суспільних відносини, стан економіки та стан продовольчого ринку;
- рівень доступу, визначальними ознаками якого є фізичний, фізичний та економічний, фізичний, економічний та соціальний, фізичний, економічний та соціальний з урахуванням якості продукції;
- механізми забезпечення, визначальними ознаками якого є самозабезпечення, державне гарантування, реалізація аграрного потенціалу, сталий розвиток;
- ієрархічний рівень, визначальними ознаками якого є глобальний, національний, регіональний, домогосподарства, індивідууми.

Розглядають поняття «продовольча безпека», як стан системи, такі вчені як Лушпаєв С., Шкаберін В. та Кочетков О., результати яких представлено в (табл. 1).

Таблиця 1

Сутність продовольчої безпеки за ознакою стану системи

Автори	Визначальна ознака поняття	Розуміння сутності
ЛушпаєвС. [1]	Стан суспільних відносин	продовольча безпека представляє собою стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування, що є безпечними для життя та здоров'я, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій
Шкаберін В. [2]	Стан економіки	стан економіки, забезпечений відповідними ресурсами, потенціалом і гарантіями, при якому, незалежно від внутрішніх і зовнішніх загроз, зберігається необмежена у часі здатність держави (суспільства) забезпечувати економічну та фізичну доступність для всього населення життєво важливих продуктів харчування в обсягах, якості й асортименті, достатніх для розширеного відтворення кожної особи у звичних умовах і мінімально необхідних для підтримки здоров'я та працездатності в надзвичайних продовольчих ситуаціях
Кочетков О. [3]	Стан продовольчого ринку	стан продовольчого ринку країни або групи країн, а також світового ринку, при якому забезпечується гарантований доступ всіх жителів планети, країни, регіону до продовольства у будь-який час і обсягах, необхідних для забезпечення активного й здорового способу життя

Джерело: [1, 2, 3]

В даній концепції визначальна роль у забезпеченні продовольчої безпеки відводиться стану відповідної системи: суспільних відносин, економіки або продовольчого ринку.

Деталізація науковців щодо сутності «продовольчої безпеки» як механізму її забезпечення представлена в (табл. 2).

Таблиця 2

Сутність продовольчої безпеки за ознакою механізму забезпечення

Автори	Визначальна ознака поняття	Розуміння сутності
Бабенко А. [4]	Самозабезпечення	забезпечення продовольчої безпеки внутрішніми, національними силами для забезпечення громадян продуктами харчування на медично обґрунтованому рівні
Кваша С. [5]	Державне гарантування	представляє здатність держави підтримувати конкурентний аграрний рівень на світових продовольчих ринках, що дозволяє забезпечити населення держави достатньою кількістю продуктів харчування, які відповідають міжнародним стандартам; полягає у здатності держави, використовуючи власні ресурси агроекономічного потенціалу, забезпечувати виробництво продуктів харчування всередині країни, своїми силами, таким

Шлемко В. та Бінько І. [6]		чином гарантувати продовольчу незалежність рівень продовольчого забезпечення населення, який гарантує соціально-політичну стабільність у суспільстві, виживання і розвиток нації, особи, сім'ї, стійкий розвиток держави
Мельник Л. [7]		стабільне, достатнє та гарантоване забезпечення населення продуктами харчування, необхідними для здорового життя людей
Вдовенко Н. [9]	Сталий розвиток	принципи сталого розвитку (людина + екологія + економіка) та інвестиційно-інноваційна модель

Джерело: [4, 5, 6, 7, 9]

Концепція, що відображає зміст продовольчої безпеки як рівня доступу до продовольства (табл. 3), представлена такими авторами, як: Дем'яненко С. та Свідерська І., Барраклотом С., Ютінгом П. та Новіком Є.

Таблиця 3.

Сутність продовольчої безпеки за ознакою рівня доступу

Автори	Визначальна ознака поняття	Розуміння сутності
Всесвітній банк [10]	Фізичний доступ	доступ усіх людей в усі часи до достатньої кількості їжі для активного та здорового життя
Дем'яненко С. та Свідерська І. [11]	Фізичний та економічний доступ	Гарантуванні для всіх громадян постійної фізичної та економічної доступності безпечних продуктів харчування відповідно до індивідуальних переваг споживачів із метою підтримання їх активної та здорової життєдіяльності

Джерело: [10, 11]

Концептуальний підхід, визначальною ознакою сутності поняття «продовольча безпека» де виділяється ієрархічний рівень представлена в (табл. 4).

Таблиця 4

Сутність продовольчої безпеки за ознакою ієрархічного рівня

Автори	Визначальна ознака поняття	Розуміння сутності
Белінгер Н. та Мабсс-Зено К. [12]	Глобальний, національний, регіональний, рівні домогосподарств та індивіда	глобальна продовольча безпека вимагає, щоб кількість їжі була достатньою, щоб нагодувати всіх людей у світі; національна продовольча безпека прийнятна ймовірність того, що їжа для споживання в країні відповідає рівням біологічних потреб протягом року; місцева продовольча безпека визначається, як здатність кожної людини придбати

		продукти харчування
Бодіан О. [13]		здатність подолання дефіциту продовольства, щоб задовольнити цільові рівні споживання протягом року

Джерело: [12,13]

Проаналізувавши підходи до розуміння поняття «продовольча безпека» різних міжнародних організацій та авторів, доцільно відзначити, що більшість виділяє схожі елементи, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей, не вдаючись до імпорту продовольства з інших країн; виділення з дефініції «продовольча безпека» критерію якості продуктів харчування дає гарантію повноцінності, поживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості на рівні обґрунтованих медичних норм.

Разом з тим, є кардинальні відмінності у розумінні сутності поняття, зокрема: визначення продовольчої безпеки як стану системи або як процесу; різнополярні погляди стосовно засобів досягнення продовольчої безпеки; не всі науковці поділяють думку про доцільність врахування рівнів продовольчої безпеки та ін.

На нашу думку, поділ продовольчої безпеки за рівнями є важливою складовою ефективного функціонування системи в цілому: забезпечення глобальної продовольчої безпеки вимагає зусиль усього світового співтовариства, національний рівень – виваженої державної політики, регіональний рівень забезпечується місцевими органами влади та місцевими виробниками продовольства, а рівень забезпечення домогосподарства та індивіда залежить від характеристик конкретної сім'ї та людини.

Продовольча безпека відтворює систему різних факторів, а саме кількісних та якісних показників наявності власних ресурсів, використання альтернативних джерел отримання ресурсів, рівень їх споживання та ін. Все це формує три сутнісні аспекти даного поняття:

Політичний – характеризує здатність держави підтримувати свій стабільний позитивний міжнародний імідж як конкурентної на аграрних зовнішніх ринках країни, забезпечувати своїм громадянам споживання повноцінних продуктів харчування відповідно до прийнятих міжнародних стандартів та норм.

Економічний – характеризує здатність держави до мобілізації внутрішніх ресурсів і агроекономічного потенціалу країни для організації

виробництва сільськогосподарської продукції та забезпечення населення продовольством переважно за рахунок власного виробництва і тим самим гарантувати економічну самостійність, достатню незалежність від зовнішніх ринків.

Соціальний – визначає зайнятість населення в аграрному секторі економіки з відповідною продуктивністю праці, її оплатою, з передбаченням повного забезпечення інфраструктурними факторами функціонування сільських районів [14].

Таким чином, продовольча безпека обов'язково включає не тільки споживчий аспект (з урахуванням фізіологічних норм), а й виробничий (за рахунок розвитку власного виробництва, а вже потім – необхідного імпорту сільськогосподарської продукції і продовольства).

Проблема продовольчої безпеки є складною та комплексною, саме тому слід розглядати її вирішення з точки зору різних ієрархічних рівнів. Основою для розмежування та класифікації таких рівнів можна вважати специфічні інтереси окремої групи суб'єктів кожного конкретного рівня. Визначення кожного суб'єкту зумовлене унікальними рисами та характеристиками підходів до формування та реалізації заходів із забезпечення продовольчої безпеки на тому чи іншому рівні.

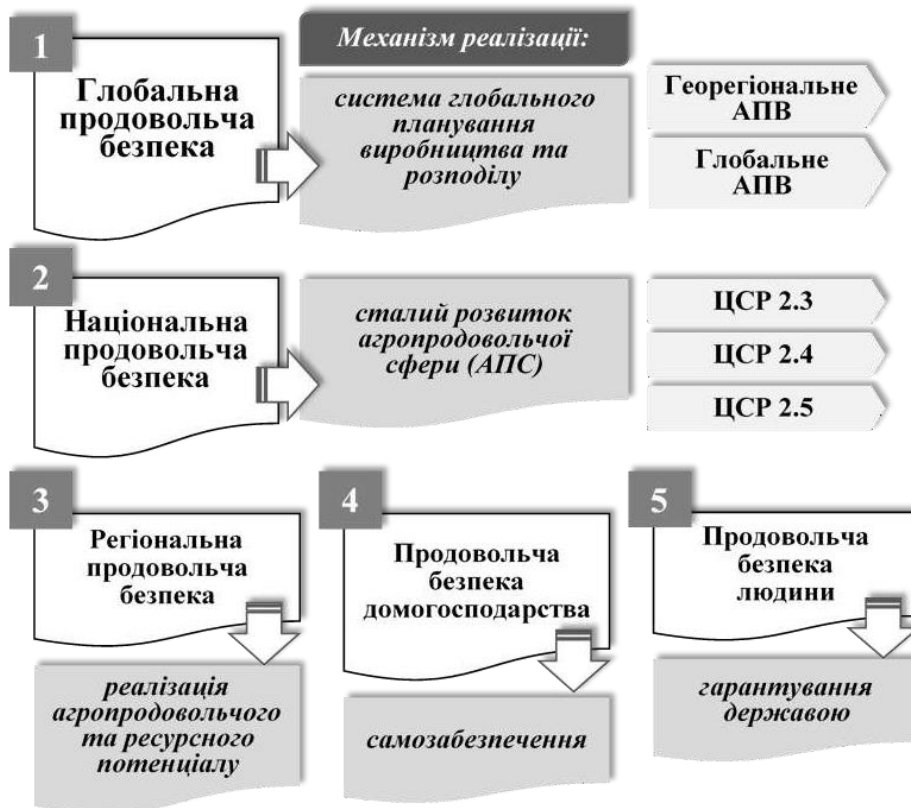
Основними характеристиками системи продовольчої безпеки на *національному* рівні слід вважати наступні: 1) здатність виробляти, імпортувати, забезпечувати зберігання і просувати до кінцевого споживача харчового продукту в обсягах, необхідних для задоволення нормативних потреб всіх соціальних груп населення; 2) рівність груп населення у можливості придбання збалансованих харчових продуктів високої якості; 3) адаптивність національної продовольчої системи до коливань кон'юнктури світових ринків; стабільне забезпечення продовольством населення всіх регіонів країни незалежно від впливу природно-кліматичних умов; 5) збалансований розвиток національного ринку в режимі розширеного відтворення.

Продовольча безпека на *регіональному рівні* – необхідна, але не достатня умова для забезпечення продовольством людей. Вона включає здатність країн загалом та окремо домогосподарств отримувати або виробляти необхідні продовольчі товари.

Продовольча безпека на *локальному рівні й рівні домогосподарств* характеризується можливістю фізичного та економічного доступу соціальних груп населення, сімей або ж окремих споживачів до харчових продуктів. Підтримання продовольчої безпеки залежить від макроекономічної політики та спрямоване на забезпечення ефективного

попиту на харчові продукти, зменшення розшарування населення за рівнем доходів.

На нашу думку, поділ продовольчої безпеки за рівнями є важливою складовою ефективного функціонування системи в цілому: забезпечення глобальної продовольчої безпеки вимагає зусиль усього світового

співтовариства, національний рівень – виваженої державної політики, регіональний рівень забезпечується місцевими органами влади та місцевими виробниками продовольства, а рівень забезпечення домогосподарства та особистості залежить від характеристик конкретної сім'ї та людини. Відтак, якщо на національному та регіональному рівні людина є об'єктом продовольчої безпеки, то на рівні домогосподарства і особистості вона вже є суб'єктом, що вимагає застосування різних інструментів та механізмів для досягнення бажаного стану продовольчої безпеки. Механізми досягнення продовольчої безпеки на різних ієрархічних рівнях представлено на рис. 1.

Рис. 1. Механізми досягнення продовольчої безпеки на різних ієрархічних рівнях

Формування системи забезпечення продовольчої безпеки в Україні потребує реалізації її просторової стратегії, врахування вимог сучасної парадигми регіонального соціально-економічного розвитку. Остання, на

наш погляд, виходить з того, що:

- регіон є частиною території країни, що характеризується специфічною спрямованістю розвитку продуктивних сил, власною спеціалізацією виробництва, завершеним циклом відтворення, особливостями соціально- економічних процесів, своєю соціальною інфраструктурою і тому певною мірою моделлю суспільства;

- економічну ситуацію в регіоні, поряд з виробничими показниками, визначає стан регіональних ринків – ресурсних, споживчого, ринку засобів виробництва, грошового, валютного, цінних паперів, нерухомості тощо;

- збалансований розвиток регіональних ринків і в цілому економіки регіонів є передумовою збалансованості національної економіки, тощо.

Висновки. За результатами дослідження виділено чотири наукові підходи до тлумачення поняття «продовольча безпека» як стану системи, рівня доступу, механізму забезпечення та за поділом на рівні ієрархії. Встановлено, що більшість авторів виділяє схожі елементи у сутності досліджуваної категорії, а саме: продовольча безпека держави повинна бути орієнтована на забезпечення за рахунок власних агроекономічних потужностей; виділення в дефініції «продовольча безпека» критерію якості продуктів харчування дає гарантію поживності та наявності продуктів харчування у достатній кількості. Ми підтримуємо позицію Лушпаєва С. і вважаємо, що щодо розуміння сутності поняття «продовольча безпека» потрібно розглядати з позиції системності, де під поняттям «продовольча безпека» слід розуміти стан розвитку суспільних відносин, за якого сукупність правових, соціально-політичних, економічних, науково-технічних, організаційних, інформаційних та інших заходів, спрямованих на забезпечення фізичної та економічної доступності населення до продуктів харчування, що є безпечними для життя та здоров'я, запобігання та подолання надзвичайних продовольчих ситуацій.

Бібліографічний список:

1. Лушпаєв С.О. Деякі аспекти поняття продовольчої безпеки України. Часопис Київського університету права. 2011. № 2. С. 211–214.

2. Шкаберін В.М. Державне регулювання забезпечення продовольчої безпеки в Україні: автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / В.М. Шкаберін ; Гуманіт. ун-т "Запоріж. ін-т держ. та муніцип. упр.". Запоріжжя, 2006. 20 с.

3. Кочетков О.В., Марков Р.В. Формування системи показників продовольчої безпеки України. Економіка АПК. 2002. № 9. С. 142-158.

4. Бабенко А. А. Забезпечення продовольчої безпеки України в

умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки : автореф. дис. канд. екон. наук ; Луган. нац. аграрний ун-т. / Бабенко А. А. Луганськ, 2005. 24 с.

5. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000. 252 с.

6. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Київ : НІСД, 1997. 144 с.

7. Мельник Л.Л. Продовольча безпека у національному вимірі. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/184.pdf>.

8. Судомир С. М. Формування системи управління розвитком сільськогосподарських підприємств: теорія, методологія: [монографія]. К.: ЦП «Компринт», 2015. 483 с.

9. Вдовенко Н. М. Теоретична сутність формування передумов забезпечення продовольчої безпеки на основі інноваційного розвитку аграрного сектора. Економіка Криму. 2013. № 2 (43). С. 42–46.

10. The World Bank. 2017. URL: <http://www.worldbank.org>.

11. Дем'яненко С., Свіредська І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України. Економіка України. 2004. № 3. С. 72–79.

12. Balienger N. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT. National Center for Food and Agricultural Policy. – [s. l.] : Discussion Paper Series no FAP90-07.

13. Badiane O. National Food Security and Regional Integration in West Africa / Badiane O. – [s. l.] : Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel. 1988.

14. Кваша С. М. Зовнішньоекономічна діяльність АПК України: стан, стратегія і тактика розвитку. Київ: ЗАТ «НІЧЛАВА», 2000. 252 с.

References:

1. Lushpayev S.O. Deyaki aspekti ponyattya prodovolchoyi bezpeki Ukrayini. Chasopis Kiyivskogo universitetu prava. 2011. № 2. S. 211–214.

2. Shkaberin V.M. Derzhavne reguluvannya zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki v Ukrayini: avtoref. dis... kand. nauk z derzh. upr. : 25.00.02 / V.M. Shkaberin ; Gumanit. un-t "Zaporiz. in-t derzh. ta municip. upr.". Zaporizhzhya, 2006. 20 s.

3. Kochetkov O.V., Markov R.V. Formuvannya sistemi pokaznikiv prodovolchoyi bezpeki Ukrayini. Ekonomika APK. 2002. № 9. S. 142-158.

4. Babenko A. A. Zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki Ukrayini v umovah reformuvannya i reguluvannya agrarnogo sektoru ekonomiki : avtoref. dis. kand. ekon. nauk ; Lugan. nac. agrarnij un-t. / Babenko A. A. Lugansk, 2005. 24 s.

5. Kvasha S. M. Zovnishnoekonomichna diyalnist APK Ukrayini: stan, strategiya i taktika rozvitku. Kiyiv: ZAT «NICHLAVA», 2000. 252 s.
6. Shlemko V.T., Binko I.F. Ekonomichna bezpeka Ukrayini: sutnist i napryamki zabezpechennya. Kiyiv : NISD, 1997. 144 s.
7. Melnik L.L. Prodovolcha bezpeka u nacionalnomu vimiri. URL: <http://www.pdaa.edu.ua/sites/default/files/nppdaa/4.2/184.pdf>.
8. Sudomir S. M. Formuvannya sistemi upravlinnya rozvitkom silskogospodarskih pidpriyemstv: teoriya, metodologiya: [monografiya]. K.: CP «Komprint», 2015. 483 s.
9. Vdovenko N. M. Teoretichna sutnist formuvannya peredumov zabezpechennya prodovolchoyi bezpeki na osnovi innovacijnogo rozvitku agrarnogo sektora. Ekonomika Krimu. 2013. № 2 (43). S. 42–46.
10. The World Bank. 2017. URL: <http://www.worldbank.org>.
11. Dem'yanenko S., Sviredska I. Do pitannya pro strategiyu rozvitku agrarnoyi politiki Ukrayini. Ekonomika Ukrayini. 2004. № 3. S. 72–79.
12. Balienger N. Targeting Food Security and Food Aid Issues at the GATT. National Center for Food and Agricultural Policy. – [s. l.] : Discussion Paper Series no FAP90-07. 13. Badiane O. National Food Security and Regional Integration in West Africa / Badiane O. – [s. l.] : Wissenschaftsverlag Vauk, Kiel. 1988.
14. Kvasha S. M. Zovnishnoekonomichna diyalnist APK Ukrayini: stan, strategiya i taktika rozvitku. Kiyiv: ZAT «NICHLAVA», 2000. 252 s.

Кулаец А. З. Теоретико-методологические подходы, к определению сущности «продовольственная безопасность»

По результатам исследования выделены четыре научных подхода к толкованию понятия «продовольственная безопасность» как состояния системы, уровня доступа, механизма обеспечения и разделения на уровне иерархии. Установлено, что большинство авторов выделяет схожие элементы в сущности изучаемой категории, а именно: продовольственная безопасность государства должна быть ориентирована на обеспечение за счет собственных агроэкономических мощностей; выделение в дефиниции "продовольственная безопасность" критерия качества продуктов питания дает гарантию питательности и наличия продуктов питания в достаточном количестве. Вместе с тем установлены кардинальные различия в понимании сущности понятия, в частности: определение продовольственной безопасности как состояния системы или как процесса; разные взгляды относительно средств достижения продовольственной безопасности и т.д. Доказана необходимость разделения

продовольственной безопасности по уровням как важной составляющей ее обеспечения, что позволило сформировать теоретическую сущность продовольственной безопасности разных иерархических уровней и определить соответствующие им инструменты и механизмы достижения желаемого состояния.

Ключевые слова: продовольственная безопасность, система, регион, экономика, иерархия.

Kulaets A. Z. Theoretical and methodological approaches to the definition of the essence of "food security". Based on the results of the study, four scientific approaches to the interpretation of the concept of "food security" as the state of the system, the level of access, the mechanism for ensuring and separation at the level of hierarchy were identified.

It has been established that most authors identify similar elements in the essence of the category under study, namely: the food security of the state should be focused on ensuring at the expense of its own agro-economic capacities; highlighting the criterion of food quality in the definition of "food security" gives a guarantee of nutritional value and the availability of food in sufficient quantities.

At the same time, cardinal differences have been established in understanding the essence of the concept, in particular: the definition of food security as a state of the system or as a process; different views on the means to achieve food security, etc.

The necessity of dividing food security by levels as an important component of its provision is proved, which made it possible to form the theoretical essence of food security at different hierarchical levels and determine the corresponding tools and mechanisms for achieving the desired state.

Key words: food security, system, region, economy, hierarchy.

Стаття надійшла до редакції: 12.05.2021 р.